

Marina Ninčević

BISKUPIJSKI CENTRI U KASNOJ ANTICI U JUGOISTOČNOJ EUROPI

(*prikaz i prijevod slovenskog članka na istu tematiku*)

UVOD

Razvoj organizacije kršćanske crkve koja se nalazi na prostoru jugoistočne Europe (područje Italije i istočnih Alpa te područje istočnog Balkana i Grčke) izaziva veliki interes i zanimanje današnjih historičara. Prostor zbivanja smješta se u period nakon Dioklecijanove reforme provincija koje doživljavaju razne promjene koje pak kulminiraju dolaskom Slavena u 7. stoljeću kada napokon završava kasna antika. Na prije navedenom području do tada su postojale ove provincije: dvije južno panonske (Savia, Pannonia Secunda), Dalmacija (provincija Dalmatia i Praevalis), dijeceza Dacia (provincije Moesia Prima, Dardania, zapadni dio provincije Dacie Mediterraneae i Dacia Ripensis), Noricum Mediterraneum, istočni dio provincije Venetia et Histria, Macedonia Secunda (središnja Makedonija) te Macedonia Prima i Epirus Nova.

Nažalost ne postoje izvori koji bi mogli u potpunosti osvijetliti razvoj mreže biskupijskih središta ovog područja. Trenutačno su nam poznati zapisi samo dvojice crkvenih otaca Viktora Ptujskog i Niketa Remezijanskog te nekoliko anonimnih autora većinom fragmentarno sačuvanih spisa. Međutim donekle možemo istražiti funkciju, položaj, aktivnost i imena biskupijskih središta u Italiji, Galiji i Africi te u manjoj mjeri u Hispaniji i Iliriku iz papinskih pisama. Na sreću postoji mnoštvo materijalnih izvora, u prvom redu crkava iz toga doba (100 do 300 zabilježenih crkava na području jugoistočne Europe). Da li je neka crkva bila biskupijsko središte ovisi pak o arhitektonskim elementima.

Autori koji su se prije Rajka Bratoža bavili ovim problemom su J. Zeiller koji pak nadopunjuje teoriju D. Ferlatia i C. Coletia.

Tema ovog članka je dakle iznijeti na vidjelo činjenice te navesti važna biskupijska središta ovog prostora, njihov razvoj prije nastanka hereza, nastanak nadbiskupija te objasniti upravu i njezin raspad krajem 6. i početkom 7. stoljeća.

ZAČETCI BISKUPIJSKE ORGANIZACIJE U DOBA PRIJE VJERSKIH SLOBODA

Na tlu jugoistočne Europe mreža biskupija je u kasnoj antici bila na zavidnom stupnju razvoja, ali zbog oskudice izvora nisu nam u potpunosti jasni događaji koji su doveli do toga. U prvom redu centri su bili tada velika mjesta koja su bila i središta rimske uprave provincija. Tako se centri najbolje spominju u dobu progona kršćana.

Glavna Dalmatinska biskupija bila je Salona s dvoje biskupa mučenika (Domnio i Venatius, za koje se smatra da su ubijeni sredinom 3. stoljeća) te mnogo svećenika i laika mučenika (prezbiter Asterius, đakon Septimius, laici Antiochianus, Gaiamus, Telius, Paulinianus, Anastasius, Victurius, Hermogenes i Felix). Salonitanska kršćanska zajednica bila je u to doba najveća i iz nje su potekla dva veoma utjecajna čovjeka: papa Gaj (jedini papa izabran iz Ilirika 283. – 296) i biskup Grisogon II. Druge kršćanske zajednice u Dalmaciji tada su bile male.

Drugo veliko biskupijsko središte bilo je središnje mjesto Pannonie Secundae – Sirmij sa jednim biskupom mučenikom (Irinej) i mnogim drugim mučenicima među kojima su bila dva svećenika (đakon Demetrius i prezbiter Romulus) i oko petnaestak laika. Tako je zbog velikog broja mučenih kršćana i svoje veličine, Sirmij poslije postao veoma priznat. Treće veliko biskupijsko središte bilo je u Saviji i to je bila Siscia s jednim mučenikom (Kvirin) koji je ubijen u Savariji.

Izvan glavnih provincijskih mjesta biskupije su bile proporcionalno raspoređene. Tako je u doba Dioklecijanove upravne reforme Poetovo postalo biskupijsko središte s jednim biskupom mučenikom (Viktorin). Manja mjesta koja su tada također postala biskupijskim središtima su Cibalae u blizini Sirmija s jednim biskupom mučenikom (Eusebije, ubijen u doba Valentinijanovih progona kršćana) te Parentium u Istri s jednim biskupom mučenikom (Maurus) i mnogim drugim mučenicima za koje se smatra da su pripadali svećeničkom redu (Eleuterij, Julijan, Demetrij, Projekt, Akolit).

U sjevernom mezijskom području (Moesia Prima, Dardania, zapadni dio oblasti Dacie) tada je bilo malo imenovanih biskupa i drugih laika mučenika. S obzirom na dobro uređene funkcije unutar grada i blizinu Sirmija može se pretpostaviti da su biskupijska središta bila i Singidunum i Naissus čiji nastanak okvirno možemo smjestiti u 3. stoljeće.

Iz teritorijalne rasprostranjenosti biskupija može se zaključiti da su one nastale uz hodočasničke putove:

- a) uz jadransku obalu i to uzduž morsko – kopnenog hodočasničkog puta uz kojeg su nastale biskupije u Saloni, Poreču i Raveni
- b) uzduž kopnenog puta u južnu Panoniju gdje su nastala središta Siscia, Poetovo, Sirmium i Cibale

Crkvena organizacija se nije razvila u kopnenom zaleđu Dalmacije (današnja Bosna i Hercegovina, Crna Gora i zapadna Srbija) i u sjevernoj polovici panonske dijeceze (Pannonia Prima, Valeria i obala Norika). Također je mala razvijenost kršćanskih zajednica na sjevernom mezijskom području uz hodočasnički put koji ide od grčkog područja u Podunavlje.

Od dosad navedenih osam biskupa mučenika tri imena su bila grčka (Domnius, Eusebius, Ireneus), a pet ih je latinskih (Quirinus, Victorinus, Venentius, Primus, Maurus). Iz toga se uočava da je velika nazočnost grčkih elemenata pogotovo kad pogledamo ostala imena svećenika koji su mučeni u to doba. Među njima su četiri grčka imena (Demetrius iz Sirmija, Hermogenes i Hermylus iz Singiduna, Eleutherius iz Parentiuma) i šest latinskih (Romulus iz Sirmija, Montanus, Fortunatus i Donatus iz Singiduna, Pollio iz Cibale i Septimius iz Salone). Od dosad nabrojanih osam biskupa jedan je vjerojatno došao kao hodočasnik iz Sirije (Domnio), a svi su ostali potekli iz matičnih crkvenih zajednica dok su iz Ravene potekla dva biskupa: Panonac Hilarij i Dalmatinac Krisogon II. Primjer iz Salone i Singiduna govori o tome da je biskupska funkcija bila nasljedna po obiteljskoj srodnosti, a vlast biskupa bila je omeđena na njegovo matično crkveno područje.

Vlast biskupa na sinodu posvećenja svećenika spominje se samo na jednom mjestu i to u Istri, a epigrafskih natpisa, osim onom o porečkom nadbiskupu Mavru, nema.

RAZVOJ BISKUPIJSKE ORGANIZACIJE DO NASTANKA NADBISKUPIJA

Progona kršćana, koji u talijanskom dijelu završavaju 305. godine, u panonskoj dijecezi završavaju Galerijanovim ediktom 311. godine kada kršćanstvo napokon doživljava veliki uspon. U dobu dva vladara, Konstantina i Licinija, smatra se da se je zbio crkveni sabor u Ar-

Iesu u kolovozu 314. godine kada se je skupilo 33. biskupa među kojima se je najviše isticao biskup Teodor sa svojim đakonom Agatonom „iz provincije Dalmacije“. Da se naslutiti da je biskup zastupao Salonitansku crkvu te da je salonitanska crkva prešla iz Licinijevog u Konstantinovo područje koje je više bilo privrženo kršćanstvu. Biskup je tada zapisao kanone tog crkvenog sabora, a za nas je najzanimljiviji can. 20. kojim je određeno da će se ređenje za biskupa obavljati u nazočnosti trojice biskupa. Kako ovakav obred nije postojao u zapadnoj crkvi možemo pretpostaviti da je potekao iz provincije Dalmacije odnosno Salone.

Prvi poznati crkveni sabor bio je ekumenski koncil u Nikeji (20.05 – 19.06.325.godine). Od oko 300 biskupa koji su prisustvovali koncilu, pet ih je trebalo doći sa istoka, a došla su samo tri (Domnius iz Sirmija, Dacus iz Skupija i Boudius iz Stobija). Iz Dalmacije, zapadne Panonije i sjeverne Italije nije bilo nikoga. Principi razvoja i uređenje crkvene organizacije, koji su postavljeni u Nikeji, mogli su biti izvedeni tek kasnije i to pola do cijelo stoljeće poslije.

Razvoj crkvene organizacije u narednih pola stoljeća opisuju nam razni dokumenti, nastali u vrijeme kršćanskih ratova kad su balkanske provincije igrale veoma važnu ulogu. Prvo treba naglasiti najvažniji događaj za kršćanstvo u kasnoj antici. Bio je to koncil u Serdiki 343. godine. Na njemu je među 97. katoličkih biskupa (23. iz latinskog zapada) i 77. – 80. arijanskih biskupa (većinom sa istoka, te jedan iz Dacie, Mezije i Panonije) koji su pristigli iz 58. provincija prvi put bili i biskupi iz jugoistočne Europe. S tog područja došlo je 11. biskupa: Aprianus iz Poetovione (Noricum Mediterraneum), Marcus iz Siscije (Savia), Euterius iz Sirmija (Panonnia Secunda), prezbiter Maximus kao zastupnik biskupa Amantija i Viminacija Zosimus iz Horreum Margi (Moesija Prima), Gaudentius iz Naisa (Dacia Mediterranea), Macedonius iz Ulpiane, Paregorius iz Skupija (oba iz Dardanije), Eugenius iz Herakleje (Macedonia Prima) i Zosimus iz Lihnida (Epirus Nova). Veoma je čudna odsutnost biskupa iz Dalmacije, Prevalitane i Macedonie Secunde. Ipak, izričito se spominje Anastazij koji se je opredijelio za kršćanstvo i tako postao glavnim biskupom Dalmacije. Među arijanskim biskupima s tog područja spominju se biskup Valens iz Murse i Ursacij iz Singiduna, Arijevi učenici koji su se od koncila u Tiru 335. godine borili za arijanzam što je poslije igralo veliku ulogu u vjerskim ratovima između kršćanstva i različitih hereza, u prvom redu arijanstva. Desetljetna nadmoć arijanskih biskupa iz Ilirika, koja se je temeljila na djelovanju te dvojice biskupa na čelu sa carem Konstancijem II, završila je carevom smrću. Zbog borbe arijanzma i katoličanstva, dokumenti nam donose bogato znanje o tadašnjoj crkvenoj organizaciji.

Kršćanstvo je također bilo u ratu s drugim herezama pa je tako povećana misionarska aktivnost.

Ako povežemo glavne crte razvoja ovoga doba, dolazimo do sljedećeg zaključka: naglo se je povećao broj biskupija kao uzrok razvoja kršćanstva (na početku 4. stoljeća bilo je šest, a na kraju 21. biskupija). U Pannoniji Secundi bile su dvije, u Saviji jedna, a u Prevalitani nije zabilježena nijedna biskupija. U Dalmaciji su bile dvije, u mezijsko – dacijskom području bilo ih je 8 (Singidum, Viminacium, Horreum Margi i Margus u Moesiji Primi, Naissus i Remesiana u zapadnom dijelu Dacie Mediterranee, Ulpiana i Scupi u Dardaniji), u Makedoniji su bile dvije (Stobi i Herakleia), u Epirus Nova jedna (Lychnidus) te u Istri jedna (Emona) biskupija.

Nadbiskupije su se polako razvijale i to poslije vjerskih ratova. Osim Sirmija, koji je bio središte panonske dijeceze i ilirske prefekture, i Salone, glavnog središta Dalmacije, nijedno glavno mjesto provincije nije postalo nadbiskupijski središte. Samo za ta dva centra imamo dokumentirano u cijelosti kronologiju biskupa.

Tako dolazimo do zaključka da se je crkvena organizacija najbolje razvijala u duhu katoličke obnove u zadnjoj četvrtini 4. stoljeća.

KRIZA 5. STOLJEĆA

Crkvena organizacija je na prijelazu s 4. na 5. stoljeće doživjela najveći stupanj organizacije. Označava ga nastanak dviju nadbiskupija Sirmija i Salone te razvitak složene mreže nadbiskupija. Ta je organizacija u 5. stoljeću doživjela velike udarce koji su imali katastrofalne posljedice, a uzroka je bilo više. Kao glavni uzrok možemo navesti krizu oba carstva, koju zapadno nije preživjelo, a istočno se iz nje uspjelo izvući. Crkvena organizacija u Panoniji bila je ugrožena od barbarskih naroda, među kojima su često bili istočnogermanski narodi u periodu od oko 379. do 405. godine.

Metropolitansko središte Sirmij je sredinom 5. stoljeća izgubilo na svojoj važnosti prijenosom civilne uprave ilirske prefektore u Solun što ga je učinilo biskupijskim središtem na marginama istočnog carstva, a opseg njegovog nadzora smanjio se je upola. U prvoj polovici 5. stoljeća znamo za dva sirmijska biskupa, Kornelija i Laurencija; koji su u manjoj mjeri izvršavali nadbiskupske dužnosti.

Prva i druga Atilina vojna 441. na 443. i 447. na 448. godinu narušili su organizaciju biskupija na mezijsko – dacijskom području. Huni su 441. godine zauzeli Sirmij, Viminacium i Margum te porušili Naissus. Za vrijeme Atilina drugog pohoda uništeno je 70-ak mjesta na balkanskom području, a crkvena organizacija kakva je bila u antici nikad nije obnovljena u cijelosti.

Crkvena organizacija morala se je boriti protiv raznih hereza. U času velikih vjerskih ratova, u dobu djelovanja pape Inocenta I, Bonifacija, Siksta, Leona Velikog, Gelazija, Anastazija II, Simaha i Hormisda, papinska pisma služe nam kao doba prikaz crkvenih razmjera i događanja u Iliriku (heretična gibanja i ratovi, borba Rima s Konstantinopolom te vrhunac tih ratova u dobi akacijske šizme 484. – 518. godine i na kraju razvoj Solunskog vikarijata). Tada je crkvena organizacija u Panoniji i mezijsko – dacijskom području bila zamrznuta dok su se biskupije u Dalmaciji, Prevalitani i Makedoniji nesmetano razvijale. U 5. stoljeću Salonitanska crkva nastavila je svoj razvoj, a sad se po prvi put imenuju i biskupije u Prevalitani (mitropolitanska biskupija u Skodri i biskupija u Dokleji). Kad usporedimo organizaciju u 4. i 5. stoljeću vidimo opadanje broja biskupa u sjevernom dijelu (panonska provincija, Moesija Prima, obje Dacije na čijem je prostoru prije bili 19., a sada svega šest biskupa), na sjeverozapadnom dijelu (prije sedam, a sada nijedan biskup) te u užem jugozapadnom dijelu (Dalmacija i Prevalitana) i na samom jugu (Dardanija, područje Makedonije).

OBNOVA CRKVENE ORGANIZACIJE U 6. STOLJEĆU I NJENO PROPADANJE POČETKOM 7. STOLJEĆA

Ponovni uspon i razvoj crkvene organizacije dolazi u prvoj polovini 6. stoljeća kada se zbila podjela između istočnogotske države (Istra, Noricum Mediterraneum, Dalmacija, Savia, Sirmiensis) i Bizanta (Moesia Prima, zapadni dio Dacie, Dardanija, Prevalitana i makedonsko područje). Život crkve u Dalmaciji u tom nam trenutku prikazuju prvi i drugi crkveni sabor u Saloni 530. i 533. godine na kojem je prisustvovao biskup iz Siscije što nam govori da se Siscia naslonila na dalmatinsku crkvu. Nastanak nadbiskupije Justinijane Prime naškodilo je dodatno sirmijskoj nadbiskupiji od koje je odvojeno šest „latinskih“ provincija na sjeveru i šest provincija s grčkim jezikom, a sve je to bila Justinijanova politika.

Biskupije su u 6. stoljeću bile pod utjecajem dva velika spora – spora oko svete pričesti i shizme oko Trojstva. Zadnji spor dosegno je vrhunac na petom ekumenskom koncilu u Carigradu 553. godine. Zadnje razdoblje crkvene organizacije bilo je u vrijeme Gregorija Velikog koji u svojim pismima potiče razvoj crkvene organizacije i borbu protiv privrženika shizme koji podupiru diobu Trojstva. Pisma također odražavaju propadanje crkvene organizacije u trenutku avarsko – slavenskih upada na Balkan. Tada se zbio pad Sirmija 582., Singiduna 584., Justinijane Prime 602. godine i pad Slone 30-ih godina 7. stoljeća.

Jedino se nije promijenila crkvena organizacija na području Istre, na otocima i uskom području Jadranske obale i njenom neprohodnom kontinentskom zaleđu kao i u dijelu Makedonije.

Organizacija koja je sada uništena provalom Slavena nikad nije kao takva obnovljena.

ZAKLJUČAK

Kada se sagleda kompletna organizacija crkve na u kasnoj antici u jugoistočnoj Europi dolazimo do zaključka da se je ona relativno brzo razvila nakon dolaska doba vjerskih sloboda. Različita središta uprava polako su postajala biskupijska središta na čelu kojih je bio biskup čija je funkcija bila nasljedna po obiteljskoj liniji. Nakon ovog dolazi do krize u 5. stoljeću i sukoba kršćanstva s različitim herezama koje je crkva ovog područja uspjela nadvladati. Na kraju, nakon upada Slavena na granice carstva, crkvene organizacije kakvu poznajemo iz kasne antike u potpunosti nestaje.

LITERATURA

BRATOŽ Rajko, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, *Zgodovinski Časopis*, 40, Ljubljana, 1986.